द्वन्द्व समास

प्रस्तोता – अरूण पाण्डेय

❖चार्थे द्वन्द्वः ॥

✓ अनेकं सुबन्तं चार्थे वर्तमानं वा समस्यते स द्वन्द्वः । समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्था:। तत्र "ईश्वरं गुरुं च भजस्व इति परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः। “भिक्षामट गां चानय” इत्यन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेन अन्वयोऽन्वाचयः। अनयोरसामर्थ्यात्समासो न। "धवखदिरौ छिन्धि इति मिलितानामन्वय इतरेतरयोगः। "संज्ञापरिभाषम् इति समूहःसमाहारः॥

धव सु खदिर सु	चार्थे द्वन्द्वः
धवखदिर	सुपो धातुप्रातिपदिकयोः
धवखदिर औ	स्वौजसमौट्छस्टा....।
धवखदिरौ	वृद्धिरेचि।

संज्ञा सु परिभाषा सु

संज्ञा परिभाषा

संज्ञापरिभाषा सु

संज्ञापरिभाष सु

संज्ञापरिभाष अम्

संज्ञापरिभाषम्

चार्थे द्वन्द्वः

सुपो धातुप्रातिपदिकयोः

स्वौजसमौट्छस्टा....

ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य

अतोऽम्

अमि पूर्वः

❖ **राजदन्तादिषु परम् ॥**

✓ एषु पूर्वप्रयोगार्हं परं स्यात्। दन्तानां राजानो राजदन्ताः। (*धर्मादिष्वनियमः*)। अर्थधर्मौ। धर्मार्थावित्यादि॥

दन्त आम् राजन् जस्	षष्ठी
दन्त राजन्	सुपो धातुप्रातिपदिकयोः
राजन् दन्त	राजदन्तादिषु परम्
राज दन्त जस्(अस्)	नलोपः..., स्वौजसमौट्छस्टा...
राजदन्ताः	

❖ **द्वन्द्वे घि ॥**

✓ द्वन्द्वे घिसंज्ञं पूर्वं स्यात्। हरिश्च हरश्च हरिहरौ ॥

❖ **अजाद्यदन्तम् ॥**

✓ द्वन्द्वे पूर्वं स्यात् । ईशकृष्णौ ॥(ईश सु कृष्ण सु)

❖ **अल्पाच्तरम् ॥**

✓ शिवकेशवौ ॥ (शिव सु केशव सु)

❖ **पिता मात्रा ॥**

✓ मात्रा सहोक्तौ पिता वा शिष्यते । माता च पिता च पितरौ, मातापितरौ वा ॥

मातृ सु पितृ सु	चार्थे द्वन्द्वः
पितृ	पिता मात्रा
पितृ औ	स्वौजसमौट्छस्टा...
पितरौ	

❖ **द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गानाम्॥**

✓ एषां द्वन्द्व एकवत्। पाणिपादम्। मार्दङ्गिकवैणविकम्। रथिकाश्वारोहम्॥

❖ **द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे॥**

✓ चवर्गान्ताद्दषहान्ताच्च द्वन्द्वाट्टच् स्यात्समाहारे। वाक् च त्वक् च वाक्त्वचम्। त्वक्स्रजम्। शमीदृषदम्। वाक्त्विषम्। छत्रोपानहम्। समाहारे किम्? प्रावृट्शरदौ॥

वाच् सु त्वच् सु	चार्थे द्वन्द्वः
वाच् त्वच् टच् (अ)	सुपो धातु..., द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे
वाक्त्वच सु	चोः कुः, स्वौजसमौट्छस्टा...
वाक्त्वच अम्	अतोऽम्
वाक्त्वचम्	अमि पूर्वः

धन्यवादः